

HISTORISK TIDSKRIFT  
(Sweden)

132:3 • 2012

# Offer, Fjende, Frænde, Føde

Dyrs roller i Danmark i 1800-tallets slutning

ANNE KATRINE GJERLØFF Aarhus universitet

*Den trofaste sporhund og den gale køter tilhører begge den art, der også kaldes menneskets bedste ven. Hunden er nok det tydeligste eksempel på, at dyr, og særligt de, der står mennesket nær, kan antage utallige roller; symbolske såvel som praktiske. I historiske analyser af dyrs kulturelle, sociale og materielle roller fås indblik i det komplicerede netværk af relationer mellem dyr og mennesker og en forståelse af de hierarkier og kategorier, som dyrene placeres i af de mennesker, der elsker, udnytter, spiser og forulemper dem. Således giver dyrehistorien os nye muligheder for at betræde de veje, der fører til menneskenes egen historie.*

## *Kategorier af Kalv*

Hvad er en kalv? Det er umiddelbart let at definere som et ungt medlem af tamkvæget – *Bos taurus* – men denne definition siger i sig selv intet om dels dyrets adfærd, udseende og karakteristika, dels siger den os intet om de mangfoldige funktioner som kalven kan spille – og har spillet – i det menneskelige samfund.

Dyr kategoriseres og italesættes af mennesker på baggrund af de historisk og kulturelt bestemte funktioner dyret udfylder. Derfor er en kalv ikke bare en kalv. En kalv er både et biologisk individ med egen krop, behov og temperament, men den er i ligeså høj grad et redskab og et symbol for mennesker; og ofte på en og samme tid. Kalven, og ethvert andet dyr, kan være ren materialitet; en genstand der kan bruges, og på en og samme tid være en repræsentation for holdninger, følelser og budskaber.

---

Anne Katrine Gjerløff, f. 1974, är cand. mag. i historia och förhistorisk arkeologi och ph.d. i historia vid Köpenhamns universitet. Hon har bland annat varit redaktör för och skrivit bidrag till *Den jyske historikers* temanummer "Folk og Fæ – mennesker og dyr i historien" (2009). Hon är dessutom medredaktör för en kommande antologi ("Dyrisk og Dyrebar") om sällskapsdjur i ett samhällsvetenskapligt perspektiv. Hon är för närvarande anställd vid projektet Dansk Skolehistorie vid Aarhus universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik.  
E-post: angj@dpu.dk

[Her] paa det gule Marmorbord laa den brune Kalv fastspændt. Dens Bug var blottet for det brune Skind. Tykke Materiebylder sad som Spyfluer paa Kalvens rosafarvede nøgne Kød. Disse Bylder skulde nu afgive Vaccinelymfen. Professoren lagde med en lille smal Kniv Snit paa langs ad Kalvens blottede Krop.<sup>1</sup>

Kødet udskæres i mindre Stykker og males en Gang igennem Kødmaskinen, for derefter at formes i runde Stykker, som hakkes godt sammen med en Kniv. De bestrøs med Salt og stødt Peber og vendes i Mel. Bøffen lægges paa Panden i brunet Smør og maa steges, så den er rød og saftig, men ikke blodig.<sup>2</sup>

Kalv, du raver som Du er fuld/tag dig i Agt, Du ej falder omkuld / Du burde nok have Faldhat paa / og som et Barn i Gangvogn gaa. /Kalven, den var et lille Fæ, / den sagde ikke Andet end Bæ!<sup>3</sup>

En kalv kan beskrives på mange måder og have mange funktioner. I overstående eksempler er den både et ynkværdigt offer for videnskabsmandens kolde skalpel, råmateriale til en saftig hakkebøf og et lille rørende, komisk kræ, der knap kan stå på sine egne ben. Som introduktion til denne artikel er kalven også et eksempel på de mange roller og sammenhænge, et dyr kunne indgå i i Danmark omkring 1900. Teksterne om kalven er naturligvis også udvalgt på grund af deres sanselighed, modsatrettede budskaber og evne til at fange læseren. Men de er også historiske kilder – ikke kun til opfattelser og brug af kalv, men i særdeleshed til de mennesker, der brugte kalven symbolsk og materielt. Det er mennesker, der har skabt disse beskrivelser, og hvor kloge teksterne end gør os på kalvens mange funktioner, bliver vi, ved en analyse af disse tekster, i lige så høj grad kloge på fortidens mennesker.

I denne artikel vil jeg diskutere og problematisere dyrehistorie som emne og forskningsfelt gennem en undersøgelse af tre dyregruppers roller i Danmark i slutningen af 1800-tallet. At undersøge netop denne periode i en dansk kontekst er oplagt: I slutningen af 1850'erne grundlægges Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Darwins evolu-

1. Oluf Thomsen, *Koppevaccinationen* (København 1924) s. 46. Thomsen argumenterer for vaccination, men refererer her en oversat tysk antivaccinepamflet.

2. *Frøken Jensen Kogebog* (København 1901). Denne kogebog er ikonisk i dansk madkultur og genudgivet flere gange. Denne opskrift fra den første udgave på "Bøfkarbonader" er citeret fra <[www.alletidersmad.dk](http://www.alletidersmad.dk)>.

3. H. V. Kaalund, *Fabler for børn* (København 1844). Digtet "Spædkalven".

tionsteori begynder sit omtumlede internationale offentlige liv, og den første danske dyreværnslovgivning bliver til. I de følgende årtier opstår en række dyreskyttelsesforeninger med Dyrenes Beskyttelse som den mest slagkraftige og i samme periode omlægges dansk landbrug fra korndyrkning til animalsk produktion baseret på svinekød og mejeri. Naturhistorie fremhæves i disse årtier som et vigtigt fag for børn og voksne, og de første tanker om naturens økologiske kredsløb formuleres af danske videnskabsfolk. I 1800-tallets anden halvdel fremkom således en række historiske udviklingsforløb, der bragte dyr i centrum i mange sfærer af samfundet.

### *Dyr i historien*

I ældre historieskrivning optrådte dyr, når de var genstand for menneskelig handling eller havde en særlig betydning; kulturelt, politisk, socialt eller økonomisk. Svin og køer kunne blive omtalt i værker om landbrugshistorie som leverandører af råvarer, studier af folkekultur viste eksempler på, at dyr indgik i forlystelseliv og ritualer, medicinhistorien berettede om dyr som forsøgskaniner og leverandører af vacciner, og i mere populær historieskrivning kunne individuelle dyr få plads i verdenshistorien ved tilknytning til historiens store personer: Alexanders den stores hest, Cleopatras slange og Skt. Mortens gæs.

I nyere historieskrivning bliver dyr gerne analyseret ud fra to perspektiver, der ikke gensidigt udelukker hinanden. I det ene perspektiv er dyrene selv i centrum, og målet med forskningen er at finde ud af mere om dyrenes funktioner og forhold i fortiden.<sup>4</sup> En del af denne forskning er inspireret af det internationale forskningsfelt *Animal Studies*, der ofte har en dyreretslig vinkling, og som samler sociologiske, biologiske og politiske emnekredse med et fokus på dyr. Her er dyrenes historie en af flere discipliner, der bidrager til øget indsigt i nutidige relationer mellem dyr og mennesker. Som den engelske dyrehistoriker Erica Fudge udtrykker det: "By invoking history alongside contemporary debates our current relations with animals become less straightforward, and many assumptions that have become wholly naturalized in our cultures are

4. Trods det faktum at mennesker naturligvis også er dyr, og at en række forskere indenfor *Animal Studies* opfordrer til at bruge udtrykket "non-human animals" i stedet for "animals", bruger jeg i denne artikel den almene sproglige betydning af "dyr" i betydningen "ikke-menneskelige dyr". For en diskussion af spørgsmålet og dets relevans, se Harriet Ritvo, "Introduction", i Ritvo, *Noble cows and hybrid zebras* (Charlottesville 2010) s. 1–12.

made.<sup>5</sup> Flere forskere indenfor *Animal Studies* plæderer for, at dyrehistorie bør udforskes ud fra dyrets perspektiv, og med øje for dyr som historiske aktører. Særligt har Erica Fudge og Donna Haraway haft stor indflydelse på denne nye kritiske og teoretiske komplekse inddragelse af dyr i samfundets relationer og historiske kontekster.<sup>6</sup>

Det er dog yderst sjældent, at faghistoriske undersøgelser udelukkende har dyrets perspektiv og selve dyrets historie som mål. Oftest er målet at blive klogere på menneskenes historie, og bruge dyrene som middel til at nå dette mål. I dette perspektiv er der stor variation i hvilken rolle, dyr spiller for analysen, og særligt i forhold til om det er konkrete dyrs tilstedeværelse og betydning, der undersøges, eller om det er repræsentationer af og forestillinger om dyr.<sup>7</sup>

Denne artikel udspringer af et forskningsprojekt, der foregik i 2007–2009 på Afdeling for Historie på Københavns Universitet.<sup>8</sup> Målet var at undersøge, hvilke resultater jeg kunne få ved at tage udgangspunkt i de konkrete tilstedeværende dyr i historien. Tanken var ikke kun at skrive dyrenes historie, ej heller kun at undersøge menneskenes forestillinger om dyrene, men at opsøge eksempler hvor mennesker og dyr havde haft en social interaktion; hvor levende, larmende og lugtende dyr havde været fysisk tilstede og præget menneskenes historie.<sup>9</sup> Undersøgelsen var det første danske dyrehistoriske forskningsprojekt og var begrænset i tid og omfang. Derfor udvalgte jeg områder, hvor dyr og mennesker sammen havde spillet en rolle: dyreværnsbevægelsen, zoologisk have, kvægavl, slagteindustri og skadedyrsbekæmpelse.<sup>10</sup> Af emner, der kunne

5. Erica Fudge, *Animal*, (London 2002), s. 11

6. Donna Haraway udfolder bl.a. sine overvejelser i en kritik af Derrida i *When species meet* (Minnesota 2008) s. 19–27 og Fudge diskuterer spørgsmålet i essayet "A left-handed blow: writing the history of animals", i Nigel Rothfels (red.), *Representing animals* (Bloomington 2002) s. 3–18.

7. For en gennemgang af dyrehistoriens historiografi og teori se Anne Katrine Gjerløff & Jette Møllerhøj, "Historien – nu med dyr!", *Den Jyske Historiker, Tema: Folk og fæ – mennesker og dyr i historien* 123, 2009, s. 5–18. Se også Dorothee Brantz, "Introduction", i Brantz (red.), *Beastly natures: animals, humans and the study of history* (Charlottesville 2010) s. 1–16.

8. Projektet var et to-årigt post.doc.-projekt med titlen "I løvebur og svinesti – dyrs roller og rettigheder i Danmark 1850'erne til 1920'erne", og var finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

9. Denne tilgang er senest anbefalet i Brantz (2010) og af Susan J. Pearson & Mary Weismantel, "Does 'the animal' exist?", i Brantz (red.), (2010) s. 17–37.

10. Projektet er blandt andet publiceret i følgende: Anne Katrine Gjerløff, "Kvinder, børn og andre dyr – Kvindeforeningen til Dyrenes Beskyttelse og dens kamp for menneskeligheden i 1800-tallets slutning", *1066 – Tidsskrift for Historie* 2008(2) s. 13–25; Anne Katrine Gjerløff, "Fra aber i anekdoter til katte i kasser – evolutionsteoriens rolle i dyrepyskologiens udvikling",

have indgået på lige fod, er kæledyrshold, jagt og zoologisk forskning. Min metode var som udgangspunkt eksplorativ, og jeg udforskede utallige kilder, der gav indsigt i facetter af de sfærer jeg havde udvalgt og som rummede både diskursive ligheder og forskelle i beskrivelserne af de samme dyr.

Hvor denne oprindelige undersøgelse tog udgangspunkt i de menneskelige organisationer, erhverv og grupper, der havde relationer til dyr, vil jeg i denne artikel i stedet gå på tværs og udforske emnet med udgangspunkt i bestemte grupper af dyr. Ved at fokusere på dyrenes parallelle funktioner – symbolske og konkrete – vil jeg dels kunne belyse relationerne mellem forskellige kategoriseringer af dyr og dels vise dyrehistoriens potentiale for den almene kulturhistorie.

Undervejs i forskningsprojektet rejste sig to spørgsmål, når jeg sammenlignede min undersøgelse med de internationale *Animal Studies*: Kan dyr opfattes som historiske subjekter? Og er det overhovedet muligt at skrive en historie om dyr, der ikke overvejende kommer til at handle om mennesker?

Jeg tror, at begge dele kan lade sig gøre, men jeg må samtidig erkende, at jeg med baggrund i faghistorien og ikke i *Animal Studies* netop synes, dyrene er interessante, fordi de kan give nye måder at se menneskenes historie på. At jeg som privatperson i øvrigt synes, at dyr har rettigheder, at zoologi er spændende, og at naturbevaring er uomgængeligt i et moderne samfund, har naturligvis påvirket mig, men er ikke determinerende for min dyrehistoriske tilgang. I min optik er dyrehistorie vigtig, fordi den kan give ny viden om både menneskers og dyrs historie, og ikke fordi dyr som gruppe skal frigøres og som led i denne proces have skrevet deres historie.

### *Kategorier og hierarkier*

Enhver kategorisering og hierarkisering af dyr er resultat af menneskelig handling og tænkning, og efterlader i sig selv udsagn om opfattelser og brug af dyr. Som historiker skal man derfor være yderst følsom over for

*Slagmark – tidsskrift for idehistorie*. nr. 54 Temanummer: *Darwinisme*, 2009, s. 47–60; Gjerløff, "Kampen om den røde ko – dominerende temaer i dansk kvægavl i 1800-tallets slutning", *Den Jyske Historiker*, vol. 123, 2009, s. 65–89; Anne Katrine Gjerløff, "Dine fjenders fjende – skadedyrsbekæmpelse, landbrug og natur i 1800-tallets Danmark", *Fortid og Nutid* 2009(4) s. 189–209; Anne Katrine Gjerløff, "When zoo became nature – Copenhagen Zoo and perceptions of animals and nature around 1900", *Tidsskrift for Kulturforskning* (norsk) Tema: Nature on display, 2010(1) s. 22–37 og Anne Katrine Gjerløff, "En historie med kød på – overvejelser om dyr, veterinærer og de store historier", *Dansk veterinærhistorisk Årbog* 2010, s. 67–80.

afgrænsningen af sin undersøgelse – især hvis den baserer sig på en bestemt definition af en dyregruppe. Biologiske artsgrænser giver sjældent stor mening hvis man primært er interesseret i kultur- og socialhistorie. Her er det snarere almene betegnelser som f.eks. ”hvaler”, ”hunde” eller ”kvæg”, der er meningsfyldte analytiske kategorier, selvom disse grupper både er geografisk, genetisk og anvendelsesmæssigt (set fra et menneskeligt synspunkt) mangfoldige. Et vellykket eksempel på formidling af dyrs historiske og sociale betydning, der bruger denne tilgang, er Reaktion Books *Animal*-serie.<sup>11</sup>

En anden form for kategorisering er at tage udgangspunkt i dyrets funktion i det menneskelige samfund, hvor en analyse af kategoriernes betydning og indhold i den historiske kontekst må foretages. Husdyr er en oplagt kategori, men omfatter det blot dyr, der bidrager til produktionen, eller også brugsdyr der i moderne tid opfattes som kæledyr? (f.eks. kaniner og hunde) Og hvor går grænsen, når de traditionelle husdyr skifter funktion? Er en transgen donorgris et husdyr? Er en væddeløbshest? Er en politi- eller førerhund et kæledyr?

Kategorier forandrer sig med kulturel og historisk kontekst. Skadedyr og nyttedyr er hinandens modsætninger, men disse kategorier er flydende og afhængige af videnskabelige og følelsesmæssige positioner. En anden modsætning er mellem vilde og tamme dyr, men disse kategorier udfordres i samme grad af historisk konkret praksis, hvor eksistensen af naturbevaring, zoologiske haver og domesticering slører grænserne. Det samme sker for kategorier som hjemlige og eksotiske dyr, hvor globalisering og moderne forbrug og medier har gjort løver og hajer mere omtalte og genkendelige end høns og harer.

Endelig har mange dyr symbolsk betydning i forskellige kulturer og tidsperioder, og den har ikke automatisk nogen sammenhæng med dyrets øvrige roller. Duen og lammets funktion som billig kilde til kød påvirkes ikke af deres rolle i den kristne ikonografi, såvel som Anders And's (Kalle Anka) popularitet ikke forhindrer jagt og indtagelse af and, og en generel afsky overfor rotter, hindrer ikke rotten i at blive det mest renavlede og benyttede forsøgsdyr. Der er ofte ingen direkte sammen-

11. Serien rummer en lang række bøger, og metoden og indhold varierer med forfatterens baggrund. Bl.a. kan anbefales Jonathan Burt, *Rat* (London 2005), Rebecca Stott, *Oyster* (London 2004) og Joe Roman, *Whale* (London 2006). Se alle værkerne på <[www.reaktion-books.co.uk](http://www.reaktion-books.co.uk)>.

hæng mellem dyrs symbolske og repræsentative roller, og opfattelsen og brugen af deres levende artsfæller.

Jeg vil argumenter for, at det netop er i de manglende overensstemmelser mellem nutidige kategorier og den fortidige praksis, at dyrehistorien viser sit potentiale. Dyrs rolle i historien er netop ikke ensartet eller enkel, og en analyse af de dyriske kategorier giver derfor en udfordring til reducerende og fremskridtsfokuseret historieskrivning. Dyrene er et felt, hvor historiens kompleksitet står lysende klar, og hvor man bliver opmærksom på de flydende grænser mellem uhåndterbare modsætninger som natur–kultur, normalt–abnormt, sjæl–krop og vildt–tamt, og hvor definitioner (og brydninger mellem definitioner) af grundlæggende begreber bliver sat på spidsen. Den måde, mennesker omtaler og omgås dyr på, giver indblik i begreber som race, køn, nationalitet, klasse og udvikling. Gennem dyrehistorien kan man finde sprækker i den fortidige diskurs og praksis og derigennem skimte nuancer og betydninger, som ellers kan være svære at se.

### *Dyrehistorie er menneskehistorie*

Eksempler på dyrehistorisk forskning, der anerkender og bevidst bruger dette greb, er efterhånden mange. Særligt har studier af kæledyr belyst centrale aspekter i ideologi og livsstil hos den fremvoksende borgerklasse i byerne fra 1800-tallets begyndelse. Også studier af dyrebekyttelsesforeninger og af hobbybetonet kæledyrsavl har vist, hvordan dyr indgår konkret i skabelse af den ideelle borgerlige kernefamilie og hvordan kristne og emotionelle værdier afspejler sig som opfattelser, reaktioner og symbolsk brug af dyr.<sup>12</sup> Denne forskning i forhold mellem dyr og bourgeoisie er velrepræsenteret i international dyrehistorie og blev i en skandinavisk sammenhæng i 1985 præsenteret af Orvar Löfgren i artiklen "Our Friends in Nature. Class and Animal Symbolism".<sup>13</sup>

Studiet af dyreværnsbevægelser har givet mange glimrende resultater, men i analyser af bevægelsen bør man passe på dels ikke at overdrive ideologiens repræsentativitet, dels ikke at overse de mange andre interesser i dyrenes brug og vilkår. Hvis dyreværnsideologien ikke sættes

12. Kathleen Kete, *The beast in the boudoir: petkeeping in nineteenth-century Paris* (Berkeley 1994), James Turner, *Reckoning with the beast: animals, pain and humanity in the Victorian mind* (Baltimore 1980), Harriet Ritvo, *The animal estate* (Cambridge 1987) og Louise E. Robbins, *Elephant slaves and pampered parrots* (Baltimore 2002) er klassikere indenfor emnet.

13. I *Ethnos*, vol. 50, 1985, s. 184–213.



i historisk og social kontekst eller blot skrives som intern organisationshistorie, er den mindre interessant, men når den indgår i komparative eller tematiske analyser, er den en uvurderlig inspiration og leverandør af kildemateriale.<sup>14</sup> Et væsentligt skandinavisk bidrag er Niklas Cserhalmis undersøgelse, der er originalt i sit fokus på landbrugets dyr.<sup>15</sup>

Dyrs tilknytning til menneskelige hierarkier er udforsket på mange niveauer af historikeren Harriet Ritvo. Særligt Ritvos sensitivitet overfor diskursers indre modsætninger og dobbelttydighed er frugtbar og har i høj grad påvirket min metodiske tilgang. Ritvo viser, hvordan dyr bliver et middel til at ændre og overskride grænser mellem samfundets menneskelige hierarkier – både konkret og retorisk.<sup>16</sup> Her indgår temaer som arv, race, stand og art i flydende sammenhænge, og dyr optræder som stand-ins for mennesker og deres følelsesmæssige reaktioner i konkrete situationer – f.eks. i modvilje mod underklassens hunde med rabies, ærefrygten over for en præmietyr med uplettet stamtavle og fascinationen af de monstre, der overskrider grænsen mellem arter.

Ved siden af social- og kulturhistoriske studier, der ofte har kobling til videnskabshistorien, findes der dyrehistorie, der i endnu højere grad inddrager dyrenes fysiske tilstedeværelse og (måske ufrivillige) interaktion med mennesker. Via dyrene kan man komme tættere på fortidens materielle og kropslige undersider. Hvor f.eks. kilder til menneskers kropsfunktioner, seksualitet og forhold til smerte kan være sjældne, mindskes fortidens blufærdighed, når det handler om dyr. Parring, fodring, afsondringer, fødsel, opskæring og død er allestedsnærværende i litteratur om dyr – fra veterinærtidsskrifter til bondemanualer og dyrebeskyttelses pamphletter.

Der findes en række studier, der giver indgående indblik i de ellers skjulte sider af menneskelig handling og tænkning: sodomi, vivisektion og slagting. Menneskers omgang med dyrs kroppe på mangfoldig vis er her især brugt til at belyse marginaliserede grupper. Jens Rydström

14. Her kan fremhæves Turner (1980), Hilda Kean, *Animal rights: political and social change in Britain since 1880* (London 1998) og Carol Lansbury, *The old brown dog: women, workers and vivisection in Edwardian England* (Madison 1985).

15. Niklas Cserhalmi, *Djuromsorg och djurmisshandel 1860–1925* (Möklinta 2004). For Danmarks vedkommende findes bl.a. Karsten Gabrielsen, *Virksom flyver jeg frem: dyreværneforeningen Svalens historie 1897–1985* (København 2001) og Gjerløff (2008).

16. Ritvo (1987), Harriet Ritvo, *The platypus and the mermaid and other figments of the classifying imagination* (Cambridge 1997) og en række artikler, der netop er udgivet samlet i Ritvo (2010).

har analyseret koblingen mellem sodomi og homoseksualitet<sup>17</sup> og Coral Lansbury har i *The old brown dog* sammenkædet vivisektion, pornografi og gynækologi og påvist kvinders diskursive lighed med dyr i England omkring 1900.<sup>18</sup> Dyrenes historie er en sfære, hvor man kan afsøge et samfunds grænser for det tilladelige, for normalitet og for begreber om menneskelighed.

Flere analyser har fokuseret på sensitiviteten overfor dyrenes smerte særligt i forbindelse med slagtning og vivisektion ("at skære i det levende" – brugtes synonymt med dyreforsøg omkring 1900). Det er påvist, hvordan denne sensitivitet mobiliserede bestemte grupper i samfundet, og blev italesat som en nødvendig moralsk egenskab hos børn og voksne.<sup>19</sup> Studier af slagteriernes øgede mekanisering og af vivisektionen som fysiologisk og medicinsk rutineindgreb har også været brugt til bredere studier af modernitet og de historiske reaktioner derpå.<sup>20</sup> Ritvo opsummerer pointen: "[So] love of dogs merged into the hatred of biomedical research, which was seen as the agent of contamination and decay, and into the hatred of the modern world in general. Animals were not simply objects of humanitarian concern; they also represented the traditional organic forces and social relationships cherished by conservatives who, with some justice, perceived them as under attack by the forces of public health, rational science and official bureaucracy."<sup>21</sup>

Som de nævnte værker demonstrerer, kræver det et tæt og kildemæssigt heterogent analysearbejde at nå til de fortidige nuancer, når det handler om dyr og mennesker. Med baggrund i mit oprindelige forskningsprojekt, vil jeg i det følgende sætte fokus på de mangfoldige roller og de forskelligartede kategorier, dyr kunne tilhøre i Danmark i slutningen af 1800-tallet. Målet er trefoldigt: for det første at vise det dyrehistoriske potentiale indenfor social-, kultur- og videnskabshistorien, for det

17. Jens Rydstöm, *Sinners and citizens: bestiality and homosexuality in Sweden 1880–1950* (Chicago 2003).

18. Lansbury (1985)

19. Turner (1980), Lansbury (1985), Kean (1998) Gjerløff (2008).

20. Paula Young Lee (red.), *Meat, modernity and the rise of the slaughterhouse* (Durham 2008). Om vivisektion se Kean (1998), Lansbury (1985) og Anita Guerrini, *Experimenting with humans and animals* (Baltimore 2003). Om tolerance overfor dyrs ofte intime tilstedeværelse se Liv Emma Thorsen, "Disse tamme ulves tuden – toleranse overfor dyr", *Den Jyske Historiker*, nr 123, 2009, s. 35–48.

21. Harriet Ritvo, "Animals in 19<sup>th</sup> century Britain: complicated attitudes and competing categories", i A. Manning & J. Serpell (red.), *Animals and human society* (London 1994) s. 106–126, s. 112.

andet at illustrere, at dyrene bør udforskes både som repræsentationer/symboler og i deres fysiske tilstedeværelse, og for det tredje demonstrere, at de kulturelle og historiske roller og kategoriseringer, dyr placeres i, overskrider både de biologiske klassifikationer og de forestillinger, vi instinktivt gør os ud fra dyrenes plads i vores samtid.

Men hvilke dyr skal man vælge til sin analyse? De mest talrige dyr som insekter, fugle og fisk? De subsistensøkonomisk vigtige, svin og kvæg? Den karismatiske megafauna<sup>22</sup> som elefanten og løven? Jeg vil påstå, at ethvert dyr indtager komplekse og modstridende roller i samfundet, og at kun kildesituationen begrænser vores mulige indsigt deri. De dyr jeg vælger er dog ikke tilfældige. De har været talrige og vigtige i flere kontekster og har efterladt sig en mængde spor i de historiske kilder. Samtidig er de dyr, der hyppigt har været udforsket, og som jeg derfor kan analysere med andre forskeres indsigt som baggrund. Så tillad mig at præsentere: Koen, hunden og fuglen!

### *Ko – romantisk maskine og nationens stolthed*

Da det danske landbrug i anden halvdel af 1800-tallet skiftede fra kornproduktion til animalsk produktion, kom diskussioner om husdyrs produktivitet i centrum for landbrugsvidenskaben. Mælkeproduktion til fremstilling af smør blev hovedsagen, og afledt deraf kom storproduktion af svinekød med skummetmælk som svinefoder. Særligt i Jylland havde kødkvæg dog traditionelt udgjort en stor indtægtskilde gennem salg af stude til Tyskland, men i slutningen af 1800-tallet blev malkekoen landbrugets vigtigste dyr.<sup>23</sup> I diskussioner om produktion, der blev ført af veterinærer, i landbrugstidsskrifter og ved landmandsmøder, var det dog helt tydeligt, at en ko ikke bare var en ko, men et resultat af begreber og praksisser som avl, pleje, fodring, formål, nationsfølelse, sygdomsopfattelse og skønhedssans.<sup>24</sup>

22. "karismatisk megafauna" er et udtryk for den gruppe af store dyr, der spiller en dominerende rolle i medier, populærkultur og populærvidenskab – oplagte eksempler er pandaer, hvaler, elefanter, løver, isbjørne og gorillaer.

23. Claus Bjørn (red.), *Det danske landbrugs historie, III, 1810–1914* (Odense 1988) s. 313–350.

24. Uddybet i Anne Katrine Gjerløff, "Kampen om den røde ko" (2009), Anne Katrine Gjerløff, "Creating the comfortable cow – discourses on animal protection and production in late 19th century Danish agriculture", i Tora Holmberg (red.), *Investigating human-animal relationships in science, culture and work*, (Uppsala 2009) s. 114–121 og Anne Katrine Gjerløff, "Fair and square – beauty vs. butter in appreciation of Danish dairy cows", *Antennae – the journal of nature in visual culture*, December 2008, s. 26–30.

Koen havde før 1800-tallets midte primært været en leverandør af gødning og en konsument af halm og hø og var derfor et led i kornproduktionen. Da koens produktion af mælk blev hovedsagen, brugte landbrugets førende mænd store ressourcer på at undersøge, hvordan man kunne øge køernes mælkeproduktion, og interessen samlede sig om koen som type og om foderets egenskaber. Retorikken rummede hyppigt metaforer om koen som en maskine og om foderet som en betaling for koens mælk. Målet var at konstruere den bedste maskine og slippe med en rimelig betaling for den vare, maskinen producerede.<sup>25</sup>

En god ko kunne skabes ved hjælp af målrettet avl. Specialisering af dyr med kontrolleret reproduktion var en oldgammel metode, og dyrkedes med stor iver på hunde- og hesteracer. I England havde man fra omkring 1800 forfinet avl af produktionsdyr som kvæg, får og svin ved hjælp af konsekvent indavl og udvælgelse af gode avlsdyr.<sup>26</sup> Valget af avlsdyr kom i høj grad til debat i dansk landbrug; hvilke egenskaber ønskede man, og hos hvilke racer kunne man finde dem?

Debatten handlede blandt andet om avlens mål skulle være en ko, der var specialiseret til mælkeproduktion (som man overvejende ønskede på Sjælland og de øvrige danske øer), eller om der skulle skabes en mere generaliseret type kvæg, der både kunne opfedes og malkes med udbytte, som den jyske tradition fordrede.

Bag det komplicerede spørgsmål lå et rationalt om, at koens foder skulle udnyttes optimalt. Det var dårlig økonomi, at en malkeko omsatte energien i sit foder til at opbygge muskelmasse og fedt i kroppen. Hvis målet var ren mælkeproduktion, så skulle koen "kunne malke kødet af sig", som det hed.<sup>27</sup> Enhver energi i fodringen, der ikke bidrog til at holde koen i live, skulle omsættes til fed mælk, der kunne blive til smør. Sjællandske landmænd og veterinærer kritiserede derfor de jyske avlere, der insisterede på at avle en all-round-ko; den jyske landrace. På

25. Bl.a. i J. B. Krarup, *Om Udviklingen af vort Kvæg og Kvægavlsforeninger* (København 1887) s. 3, Anon., "Om Foder og Gødning", *Landmandsblade* 1868, s. 34-35 og 69 og *Den 13. danske Landmandsforsamling i Viborg 1875* (København 1877) s. 178.

26. Beskrives bl.a. i Margaret Derry, *Bred for perfection* (Baltimore 2003), Harriet Ritvo, "The animal connection, i J. J. Sheenan & M. Sosnan (red.), *The boundaries of humanity* (Berkeley 1991) s. 68-85 og i Ron Broglio, "The best machine for converting herbage into money", i Wagner & Hassan (red.), *Consuming culture in the long nineteenth century* (Lanham 2007) s. 35-47.

27. Blandt andet udtrykt af N. P. J. Buus, "Om Udviklingen af vort Malkekælvæg", *Landmandsblade* 1883, s. 468.

ørerne udviklede man derimod den såkaldte røde danske malke race ved at krydse den ældre uspecialiserede danske landrace med kvægtyper fra det sydlige Jylland, der i 1864 blev en del af Tyskland efter Danmarks nederlag i de slesvigske krige.<sup>28</sup> Denne kvægttype blev italesat som den ægte danske kvægrace, hvilket illustrerer den udbredte opfattelse af de tabte landområder (hvorfra avlsdyrene stammede) som danske.

Metoder til at vurdere koen var et vigtigt redskab i avlen. Dyrskuers præmie kategorier blev stadigt mere detaljerede, stamtavler blev et uundværligt redskab i store besætninger, kontrolmålinger af mælkeydelse blev udført, og mere eller mindre videnskabelige staldtips til at vurdere en kos produktion blev drøftet. Her var bl.a. franskmændens Guenons malketegn kontroversielle. Hans teori var, at man ved hjælp af formen og størrelsen på spejlet – det opadvendte hårlag på koens bagdel – kunne vurdere koens malkeegenskaber.<sup>29</sup> Systemet vandt dog ikke stor popularitet, og i stedet udvikledes en konsensus om at en række fysiske kendetegn kunne signalere om en ko var god eller ej, f.eks. dens generelle helbred, hudens elasticitet, øjnernes udseende, yverets størrelse, kroppens form et cetera.<sup>30</sup>

Retorikken om kvægracerne var ladet med henvisninger til nationalitet, oprindelighed, naturlighed og rentabilitet. En sjællandsk præmieko – som den navnkundige Lille Elkenøre – skulle være af rød malke race, have et magert og firkantet udseende, der faktisk kunne forveksles med sygelighed, den skulle kunne levere afkom, der havde samme karakter og ikke mindst skulle den give enorme mængder mælk.<sup>31</sup> Den ideelle malkekos udseende signalerede hverken sundhed eller livskraft: koens trivsel blev ikke målt på koens velbefindende, men på mængden af mælk den gav.

Op gennem 1800-tallet var der fra myndighedernes side stor opmærksomhed på landets husdyrs helbred. Heste og kvæg udgjorde grundlaget

28. Den sjællandske holdning repræsenteredes bl.a. af Kvægavleren N. P. J. Buus og veterinæren Victor Prosch i Buus (1883) og Buus, *Hvorledes skulle vi udvikle Malkeevnen* [...] (København 1878), samt Prosch, "Om Husdyrbrugets nuværende Tilstand", *Landmandsblade* 1883, s. 673–680. Den jyske retning se bl.a. Krarup (1887) og St. St. Blicher, *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nuværende Tilstand, Viborg Amt* (København 1839) s. 118.

29. J. B. H. Andersen, *Veiledning til Anvendelse af Guenons Kjendemerker ved Malkekvaes Bedømmelse* (Næstved 1849).

30. Bl.a. Chr. Søndergaard, *Kvægavlsbevægelsen* (Odense 1902) og A. Appel & P. A. Mørkeberg, *Kvægets Udvikling i Danmark* (København 1889).

31. Lille Elkenøre er afbildet og beskrevet i A. Svendsen, *Kvægavl og Kvægopræt* (København 1893) s. 128.

for landets økonomi og infrastruktur, og epidemier kunne gøre stor skade på både befolkningens liv og statens eksport. Der findes talrige eksempler på lovgivning om midlertidige karantæner og importforbud, særligt på grund af hestesygdommen snive og den frygtede kvægst.

Allerede i 1851 havde staten nedsat et Veterinært Sundhedsråd der skulle rådgive og kontrollere sundhedstilstanden i den danske husdyrpopulation, men i årtierne inden 1900 blev veterinærerne en vigtig faggruppe som følge af den stigende animalske produktion og den videnskabelige udvikling indenfor arvelighedsteorier, mikroorganismer og fysiologi. Med den stigende accept af smitteteorier blev smitte fra dyr til menneske i slutningen af 1800-tallet også en fare man tog hensyn til, og da svineproduktionen blev dominerende kom der fokus på trikiner (parasitter, der smitter gennem rådt svinekød).<sup>32</sup> Med hensyn til kvæget var tuberkulose den store fare, der kunne smitte fra dyr til menneske, og veterinærer blev den professionelle kontrolinstans, der skulle sikre dyrenes og befolkningens helbred. Fra 1880'erne blev gradvist indført kødkontrol i Danmark i offentlige slagtehuse med veterinært tilsyn, og tuberkulose var en af de tilstande, der kunne få kød kasseret eller sortstempet som 2. klasses kød.<sup>33</sup> En ko, der under slagting viste sig at have tuberkler i lunger eller andre organer, betød en mistet indtægt for slagter og bonde, og der findes en række eksempler på slagtere, der forsøgte at snyde kødkontrollen.<sup>34</sup> Tuberkuløs komælk var især farligt for små børn, og bl.a. af denne grund indledtes kampagner for, at mødre selv skulle amme deres børn, og obligatorisk pasteurisering af mælk blev indført.<sup>35</sup>

Andre sygdomme blev også genstand for nøje undersøgelse fra danske veterinærer på Den Kongelige Danske Veterinær- og Landbohøjskole i København. Kalvekastning (abort hos køer), yverbetændelse og kælvningsfeber blev udforsket: smitteveje og helbredelse blev drøftet, og

32. Dorothee Brantz, "How parasites makes history: on pork and people in 19th century German and the United States, *GHI Bulletin* 36 (2005) s. 69–79 for internationale reaktioner. I Anne Katrine Gjerløff "En historie med kød på" (2010) beskrives det danske eksempel.

33. Anne Katrine Gjerløff, "En Historie med kød på" (2010) s. 70–72.

34. Flere sager omtales i bilagene til *Betænkning afgiven af den ved Københavns Magistrats Skrivelse af 3. Marts 1915 nedsatte Kommission med det Formaal at fremsætte Forslag om Midler til at afhjælpe Mangler ved Stadens Kødkontrol*.

35. Anne Løkke, *Døden i barndommen: spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800–1920* (København 1998) kap. 10.

koen blev et centralt speciale for den danske veterinærstand.<sup>36</sup> Centralt står Bernhard Bang (1848–1932) der i 1897 opnåede international anerkendelse for at identificere den mikroorganisme der forårsager kalvekastning.

Samtidig med at koen var genstand for debatter på landmandsmøder og blev nøje gransket af veterinærer på Landbohøjskolen og i slagtehusene, blev den dyrket i en helt anden genre, nemlig kunsten. I såvel guldaldermalernes som for senere kunstnergenerationer var koen en integreret del af det danske landskabsmaleri. Selvom kun få kunstnere som Theodor Philipsen (1840–1920) havde koen som hovedmotiv, så var koen en del af den ikonografi, der blev benyttet for at signalere nationalitet, idyl og frugtbarhed i billedkunsten. Koen var her – som i debatterne om naturlige landracer – et romantisk nationalt symbol.

Koen var et dyr, der signalerede traditionelle dyder og produktiv fremskridt på en og samme tid. Trods debatterne om racevarianternes fordele og frygten for kvægets sygdomme har det ikke været muligt at finde kilder, der beskriver koen negativt – modsat f.eks. svin og hunde. Koen var et dyr med positive konnotationer, og beskrives gerne med referencer til kvindelige kendetegn (mælk, drægtighed, fødsel) og som indehaver af en særlig form for skønhed.<sup>37</sup>

I anden halvdel af 1800-tallet var begrebet ko positivt, men heterogent og underlagt en række økonomiske, videnskabelige og æstetiske interesser. Koen var som husdyr en national kategori, men de forskellige racer blev brugt i regional identifikation og blev koblet til historien, territoriet og den traditionelle produktionsmåde. Koen var også et objekt for viden, og som sådan en aktør i veterinærstandens professionalisering og udviklingen af et nyt medicinsk paradigme om smittefremkaldende mikroorganismer, om fødevarekontrol og terapeutiske muligheder.

Koen var en økonomisk sværvægter, der bar det succesfulde danske mejerivæsen (smør) og baconproduktion (mælk som svinefoder) på sine kantede skuldre og samtidig et symbol på frugtbarhed, kvindelighed, og skønheden i det danske landskab. Den var måske nok landbrugets

36. Generelt om KVLs historie og forskning se Grith Lerche, *The royal veterinary and agricultural University* (København 1999) og om forsøgsvirksomhed se Anita Kildebæk Nielsen, "Landbrugskonsulent", i Peter C. Kjærgaard (red.), *Lys over Land, 1850–1920: dansk Naturvidenskab historie bd. 3*, (Aarhus 2006) s. 319–329.

37. Anne Katrine Gjerløff, "Fair and square – beauty vs. butter in appreciation of Danish dairy cows", *Antennae – the journal of nature in visual culture*, December 2008, s. 26–30.

effektive maskine, men det var en romantisk maskine, der, i modsætning til industriens moderne mekanik, kunne kombinere økonomisk og videnskabeligt fremskridt med traditionelle positive værdier.

### *Fugl – frihedssymbol og skadedyr*

Fugle er – modsat koen – en meget bred kategori, der reelt rummer tusinder af arter med vidt forskellig adfærd, geografi og fysiske karakteristika, og derfor fokuseres her på vildtlevende fugle i den danske natur. Eksotiske fugle som papegøjer, påfugle og strudse fandtes dog også i danske hjem og dyrehaver og spillede roller som både kæledyr og leverandør af fjer. Eksotiske fugle og andre fremmedartede dyr havde gennem århundrede fungeret som kæledyr og statussymboler ved europæiske hoffere og samfundets andre øvre lag, og i løbet af 1700–1800-tallet blev små stuefugle et yndet kæledyr i borgerskabets familier.<sup>38</sup>

Annoncer i danske magasiner vidner om, at stuefugle og tilhører i form af bure og foder var lettilgængelige, men det var ikke udelukkende eksotiske fugle, der blev holdt som kæledyr. En manual til skadedyrsbekæmpelse fra 1800-tallets midte anbefaler f.eks. at holde småfugle som rødkælk eller mejser frit i stuerne som våben mod insekter. Mindre fri var tilværelsen for de ugler og viber, som blev anbefalet som middel mod havens snegle – de skulle stækkes eller holdes bundet for ikke at flygte.<sup>39</sup>

Skadedyrsmanualerne er i det hele taget en interessant kilde til udvikling i opfattelse af fugle. I de fleste manualer fra 1800-tallets midte omtales småfugle som skadedyr på grund af deres appetit for markens afgrøder. Dette ændrer sig i slutningen af 1800-tallet under indflydelse fra den nye darwinistiske og proto-økologiske naturvidenskab. Værker om landbrugets skadedyr begyndte i stigende grad at beskrive fugle som menneskets forbundsfælle imod skadelige insekter og gnavere. Spurve, krager og gæs fremstilledes som bondens hjælper i skadedyrsbekæmpelsen, og ørnen og raven holdt musenes antal nede. Revurderingen fra skadedyr til nyttedyr gjaldt også tidligere negativt omtalte dyr som

38. Den parisiske handel med eksotiske fugle, og fuglenes plads i bourgeoisiet er indgående behandlet i 2 kapitler i Louise Robbins, *Elephant slaves and pampered parrots* (Baltimore 2002).

39. H. C. Lund, *Udvalg af de bedste og sikreste Midler til at fordrive [...]* (København 1829) s. 18 og J. P. S. Hansen, *Maaden at fordrive og dræbe alle slags Utøi [...]* (København 1831) s. 17 – disse og andre skadedyrsmanualer er behandlet i Gjerløff, "Dine fjenders fjende" (2009) s. 193–195.



flagermusen, ræven og muldvarpen.<sup>40</sup> Kategoriseringen af fugle fra skadedyr til nyttedyr blev et udbredt argument for naturfrednings fortalere, der især kritiserede bønder og jægers forsøg på at udrydde skadelige arter.<sup>41</sup>

Den fremvoksende naturfredningsbevægelse og dyreværnsforeningerne havde hen mod slutningen af 1800-tallet en fælles interesse i at beskytte de vildtlevende fugle. I Orvar Löfgrens artikel "Our Friends in Nature" forklares fuglebeskyttelsen bl.a. med fuglenes symbolske rolle i bourgeoisiets livsstil, dets faste kønsroller, trygge hjem og kyske levned. Fodring af fugle om vinteren, kritik af æggesamlere og af brug af vilde fugles fjer til hattepynt var blandt mærkesagerne for Dyrenes Beskyttelse. Til dette formål blev kvinderne mobiliseret; de var forbrugere af de overdådige hatte og havde ansvaret for opdragelsen af børn, der kunne skade fuglene. Arbejdsdelingen afspejler samfundets normer i det hele taget. Borgerskabets mænd havde ansvar for økonomi, produktion og udadvendte aktiviteter og varetog derfor dyr som heste og slagtedyr. Kvinder stod for den hjemlige sfære og opretholdelsen af dets moral. Hertil hørte omsorg for børn og dyr – og for de vilde dyr der afspejlede den borgerlige moral, nemlig fuglene. Koblingen mellem fugle og kvindelig dyrebeskyttelsesinteresse ses også i international sammenhæng.<sup>42</sup>

Et af Dyrenes Beskyttelses vigtigste mål var, at opdrage børn til dyrekærlighed for at mindske dyrs lidelser og for at øge de kommende generationers moralske habitus. Det var underafdelingen Kvindeforeningen til Dyrenes Beskyttelse, der påtog sig den opdragende virksomhed. Ræsonnementet var klart: lærte man børn at være gode mod dyr, fik man voksne, der blev gode ved mennesker. Særligt to fraser blev gentaget hyppigt i foreningens publikationer: "Dyrebeskyttelse er menneskebeskyttelse" – og det mere aggressive "Dyrplager som barn, morder som voksen".<sup>43</sup> At lære børnene godhed mod dyr var således både for dyrenes og for menneskehedens skyld.

40. Gjerløff, "Dine fjenders fjende"(2009) s. 198–199.

41. Særligt Oluf Winge, *Jægerens skadelige Dyr* (København 1886) bl.a. s. 7.

42. Udviklingen baseret på en gennemgang af tidsskriftet *Dyrevennen* 1885–1900, se desuden Gabrielsen (2001) s. 21–26 og Jennifer Price, *Flight maps: adventures with nature in modern America* (NY 1999), særligt kap 2: "When women were women, men were men and birds were hats", s. 57–110.

43. Gjerløff (2008) s. 20.

I kvindeforeningens formidling til børn er den moralske fortælling central, og der blev udgivet en række bogserier med titlerne *Billeder fra Dyrelivet* og *Androkles-Biblioteket*.<sup>44</sup> Der blev givet præmier til børn, der havde gjort en særlig indsats, og skolelærere blev opfordret til at lave børneforeninger, hvor dyrebeskyttelsen kunne udvikles. Baggrunden for disse tiltag var, at børn blev opfattet som ubetænksomme og uudviklede og dermed i større fare for at påføre dyrene lidelser – ligeså vel som uci-viliserede folkeslag mentes at gøre.<sup>45</sup>

I agitationen overfor børn er fuglenes vilkår helt central, fordi fugle var en dyregruppe, som alle børn kunne komme i berøring med, og fordi man mente, at drenge havde en medfødt lyst til at ødelægge fuglereder og indsamle æg. Disse aktiviteter blev fordømt af Dyrenes Beskyttelse og de moralske fortællinger gjorde budskabet tydeligt. Her blev fuglenes idylliske familieliv og sorgløse frihed liv beskrevet, og den sorg og smerte, som børn kunne forårsage, blev blodigt udpenslet. Den første samling af fortællinger fra *Androkles-Biblioteket* præsenterede således børnene for døende ællinger, der blev trukket ud af æg, måger med flåede kroppe og smertenskrig lå spiddet på fiskekroge og de voksnes fugles inderlige sorg over mistede unger blev beskrevet i detaljer, der har kunnet give de fleste børn mareridt og sikret at budskabet blev forstået.<sup>46</sup>

Beskrivelserne af fuglenes idylliske liv skelnede ikke mellem arter og for såvel romantisk fremstillede fugle som lærker, og mindre elskede arter som krager og måger, understregedes fuglenes ret til familieliv og en smertefri tilværelse. Kragefugle blev ellers normalt opfattet som skadedyr, og børn blev ofte brugt til at bekæmpe dem, f.eks. ved dusør for ødelagte reder og æg. Denne praksis blev kraftigt fordømt af Dyrenes Beskyttelse. Ikke kun fordi det var synd for dyrene, men fordi det ødelagde børnenes moral og korrumpere deres følelsesliv.<sup>47</sup>

Visse fugle blev sat særligt højt. Lærker var yndefulde og uskadelige fugle, der i nogen sammenhænge tillægges et religiøst element. I danske digteres salmer illustreres Guds allestedsnærværelse ofte med hans kærlighed til børn og småfugle, særligt i B.S. Ingemanns (1789–1862) Mor-

44. Mange af fortællingerne var oversat fra engelsksproget dyreværnslitteratur, der er analyseret i Susan Pearson, *The rights of the defenseless: protecting animals and children in gilded age America* (Chicago 2011).

45. Gjerløff (2008) s.17–21.

46. Eksemplerne stammer fra *Androkles-Biblioteket* (København 1895) nr 1–6.

47. Gjerløff, "Dine fjenders fjende" (2009) s. 202–203.

gen- og Aftensalmer: "Han seer til sine Børn da vist, Han seer til Høie og Ringe, Selv til den lille Fugl paa Qvist Med Hovedet under sin Vinge." og i den meget populære salme *Nu titte til hinanden* hvor "Han Føder Fugl og Markens Lilje klæder, dog Menneskenes Børn har Han allermest kær" og i salmen *Nu vågner alle Guds Fugle små*, hvor fuglenes anprisning af Guds sidestilles med børnenes.<sup>48</sup> En helt tilsvarende religiøs fremstilling af småfugle findes i dyrebeskyttelsens fortællinger for børn. Lærkens flyvende flugt og sang bliver her udtryk for glæde over Guds skaberværk – og lærkens rede et hjem for en gudfrygtig kernefamilie.

Fuglen er altså både et symbol for kærlighed til og fra Gud, og på et kærligt familieliv. Redebygning og forældrenes fodring af ungerne er dele af fuglenes naturlige adfærd, der kunne bruges i analogier om fugle og familiefølelse. I reklamer var småfugle et yndet symbol for moderkærlighed og frihed, og de ældste reklamer for Nestlés børnemadsprodukter, der findes i danske magasiner fra 1800-tallets sidste årtier, viser logoet med moderfuglen, der bringer føde til ungerne. De fuglearter, der ikke idylliseres, er de, der bryder illusionen: gøgen der smider andre fugles æg ud, bliver kun sjældent positivt fremstillet, og "gøgeunge" er et skældsord for et utaknemmeligt og krævende barn.

En ganske anden kategori var de store rovfugle som ørne, falke og musvåger. Selvom de – i lighed med småfuglene – blev fremhævet som sunde for landbruget på grund af deres begrænsning af gnavere og skadelige småfugle, så var de en fjende af en ganske magtfuld gruppe: de aristokratiske jægere. Harekillinger og fasanunger blev jaget af rovfuglene, og udryddelsen af rovfugle var et klart formuleret mål for lystjægerne. Det dokumenteres dels af retorikken i jagtforeningerne, dels af statistik over nedlagte dyr på danske herregårde i 1800-tallets slutning.<sup>49</sup> De store rovfugles gradvise forsvinden var da også årsag til de første danske bestræbelser på naturbeskyttelse, og der var et markant personsammenfald med dyrebeskyttelsens fortalere.<sup>50</sup>

48. Fra henholdsvis *Syv Aftensange* (København 1838): "Sommer-Aftensang" og de to salmer "Nu titte til hinanden" og "Nu vågner alle Guds fugle små" fra *Morgensange for Børn* (København 1837). Se om værkets tilblivelse i Torben Weinreich, *Historien om børnelitteratur* (Kolding 2006) s. 221–224. Tilsvarende koblingen mellem fugle og lovprisning af Gud findes hos N. F. S. Grundtvig (1783–1872) i salmerne "Alt hvad som fuglevinger fik" og "Den signede Dag", hvor lærken priser Gud.

49. Jesper Laursen, *Herregårdsjagt i Danmark* (København 2009) s. 182–182, 256–257 (Statistikker) og s. 302–305 (om debatten).

50. Gjerløff, "Dine fjenders fjende" (2009) s. 203–205

I naturbeskyttelsen var målet ikke at mindske det enkelte dyrs lidelser, men at sikre naturens sammenhæng og skønhed. Naturens kredsløb og fødekæder var argumenterne for at frede rovfugle. Uden rovfugle ville naturens balance blive forrykket, og skadedyr blive for talrige. Parallelt hermed lå en æstetisk glæde over eksistensen af de store rovfugle, der i lige så høj grad som småfuglene var symboler for frihed – og endda i mere storladet og majestætisk retning.

Denne særlige position, især ørnene indtog, illustreres af, at indespærrede rovfugle er blandt de elementer der hyppigt kritiseres i de tidlige zoologiske haver. Der fandtes en opfattelse af, at en rovfugls natur var at kunne flyve frit – modsat mindre fugle og eksotiske fugle, hvis fangenskab ikke i samme grad blev problematiseret. Da Københavns Zoologiske have i 1900-tallets begyndelse gav kanariefugle bort som lotterigevinst, blev haven kritiseret af Dyrenes Beskyttelse – ikke fordi de bortgav fugle til et liv i fangenskab, men fordi mange af fuglene, der blev udleveret i papæsker blev glemt i Zoos gaderobe eller blev klemt og døde.<sup>51</sup>

I overvejelser om fugle som borgerskabets ideelle dyresymbol, skal man ikke glemme den sociale virkelighed, hvori fugle og deres æg var føde. Det gjaldt ikke kun de traditionelle produktionsfugle som gæs, ænder og høns, men også andre arter udgjorde et bidrag til ernæringen gennem jagt og indsamling af æg, ligesom fjerene også kunne bruges til forskellige formål.<sup>52</sup> Mens mågesteg var alment udbredt mad i kystområder i Jylland,<sup>53</sup> var det andre steder ganske eksotisk. Forfatteren Martin A. Nexø (1869–1954) beskriver i sine barndomserindringer fra et fattigt arbejderhjem i København, hvordan hans far kom hjem med en måge der var frosset fast i in klump is. Mågen overnattede i køkkenet og blev næste dag stegt og spist – men kun af faderen, der som familiens forsørger havde førsteretten til kødet.<sup>54</sup>

Annoncer afslører dog, at det ikke kun var nødlidende arbejderfamilier og kystbefolkningen i Jylland, der kunne spise vilde fugle. En vildtforretning i København tilbød således i 1880 sine kunder "tjurer,

51. Gjerløff, "When Zoo became nature" (2010) s. 25–27.

52. F.eks. illustreret af den kendte skagensmaler Anna Anchers række af malerier fra 1880'erne af skagboer der plukker bl.a. måger og gæs. <[www.skagensmuseum.dk](http://www.skagensmuseum.dk)>.

53. Personlig kommunikation, etnolog, ph.d. Christina Folke Ax, der har forsket i land- og kystbefolkningens kost i 1700–1800-tallet. Måger og deres æg var en udbredt fødevarer, og måge kunne bl.a. tilberedes med et fyld af kartofler.

54. Martin Andersen Nexø, *Et Lille Kræ* (København 1932).

urhøns, hjerper, norske snareryper, store herregårdskalkuner, vildænder, edderfugle, vilde svaner m.m. – alt til en gros priser”.<sup>55</sup> Man skal heller ikke overse, at drenges æggeindsamling som blev så stærkt kritiseret for at være forårsaget af tankeløshed, nok også har handlet om sult. Et friskt mågeæg har været et kærkomment tilskud til en kost bestående af kartofler og grød. Indsamling af æg, der var en gratis og lettilgængelig naturressource, var mange steder normal praksis, men blev i dyrebeskyttelsesforeningens fortællinger i stedet til beretninger om tankeløshed, ondskab og smerte. Det er næppe de vestjyske fiskerdrenge, der har været foreningernes målgruppe, snarere den velstående bondestands og borgerskabets børn.

At fugle således både var friheds-, gudsfrygtigheds- og kærligheds-symboler, en yndet fødevarer og blandt de mest almindelige dyr overhovedet, var alt sammen medvirkende til, at fugle som den første dyregruppe fik sin egen beskyttelsesforening i ”Fugleværneforeningen Svalen” i 1897.<sup>56</sup> Alene ved sit motto illustrerer foreningen, hvilke idealer for mennesket, fugle kunne være forbillede for: *Actuosa provolo*: ”virksom flyver jeg frem”. Ikke blot som familieideal, men også som forbillede for arbejdsmoral, kunne fuglene stå til rådighed.

### *Hund – tæve, trussel og Trofast*

Hunden er måske den dyregruppe, som har været mest intensivt udforsket af dyrehistorikere og i *Animal studies* i det hele taget. Af markante bidrag til hundens kulturhistorie bør særligt nævnes Liv Emma Thorsens *Hund!* (2001), Katleen Ketes *The Beast in the Boudoir* (1994) og Ritvos værker. Dertil kommer et væld af detailstudier af alt fra hunde som dødelighedsmarkør, sovjetiske rumhunde, frygt for rabies, avlsbestræbelser, racer som nationalt symbol, hundefoder og -legetøj, vivisektion og berømte hundes liv og levned.<sup>57</sup> Hundes historie har også udmøntet sig i brede værker beregnet til den alment hunde- og historisk interesserede læser.<sup>58</sup>

55. *Illustreret Tidende* nr 1058, 1880, s. 164.

56. Foreningens historie er beskrevet i Gabrielsen (2001).

57. Eksemplerne stammer fra papers på konferencen ”Animals in history” i Köln i 2005 (Publiceret i Brantz (red.) (2010)), konferencen ”Animals and society” på Tasmanien i 2007 og seminaret ”The health and care of the manufactured animal” i Manchester i 2008, samt fra Nigel Rothfels (red.), *Representing animals* (Bloomington 2002).

58. Blandt andet Rikke Agnete Olsen, *Hunden i historien*, (Aarhus 2008) og Catharine Jones, *Dogs: history, myth, art* (London 2008).

Denne store forskningsinteresse medfører dog også, at denne oversigt i højere grad end for koens og fuglens vedkommende, kan identificere en række roller som hunden indtager i den vestlige kultur, bredt forstået. På tværs af nationer er hunden et oplagt eksempeldyr på grund af de markante ekstremer, der er i holdningen til og brugen af dem. Hundes alsidighed gælder også de følelser, der omgærder dem; de er både blevet elsket og hadet, forbrugt og forkælet.

Hunde har i den vestlige verden udviklet sig til primært at være et kæledyr frem for et brugsdyr, og fortidens praktiske og intensive brug af levende og døde hunde kan være svær at erkende. Der er en pointe der er tydelig i Liv Emma Thorsens undersøgelse af norsk hundehold, hvor en spørgeundersøgelse viser en ændring i holdningerne til brug af særligt døde hundes pels og i intimiteten mellem hund og menneske.<sup>59</sup>

Et eksempel på at døde hunde er emotionelt mere problematiske nu end i 1700–1800-tallet, er udgivelsen af en meget omtalt bog i Danmark i 2010 med titlen *Hundemordet i Vimmelskaftet*.<sup>60</sup> Bogen er en beretning om undersiden af 1700-tallets bysamfund, med vold, sex, spil og andre syndefulde aktiviteter, men den hændelse, der gav bogen navn, var drabet på en skødehund. Titlen signalerer – på samme måde som Robert Darntons *The Great Cat Massacre* – fortidens anderledeshed. Fortiden fremstilles som en tid hvor mord på hunde (og katte) var tænkelig og endda morsomt.<sup>61</sup> Lige gyldigheden overfor dyrs død og døde kroppe bruges her som signalet af fortidens ubegribelighed.

De tilsyneladende indbyrdes uforenelige roller, som hunde spillede i Danmark i 1800-tallets slutning, er de samme som denne artikels titel hentyder til – med en enkelt undtagelse. Hunde indtager positioner som både menneskets fjende og ven, et offer for grusomhed og også et brugsdyr i mange erhverv. Men hunden er ikke en (alment accepteret) fødevarer.<sup>62</sup> Thorsen refererer en anekdote om spising af hundehvalpe,<sup>63</sup>

59. Liv Emma Thorsen, *Hund! Fornuft og følelse* (Oslo 2001) kap 9 (s. 191ff).

60. Peter Henningsen & Ulrik Langen, *Hundemordet i Vimmelskaftet* (København 2010). *Vimmelskaftet* er en gade i København.

61. Robert Darnton, "Workers Revolt", i Robert Darnton, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (London 1984).

62. Niels Kayser Nielsen, "Jagt og tabu i Norden", *Bol og By* 2002(2), s. 79–100. her refereres M. Sahlins karakteristisk af hundes uspiselighed på grund af deres nærhed til mennesket. At spise hund er som kannibalisme og incest, s. 88.

63. Liv Emma Thorsen, "Dead dogs. Utility and emotions", *Ethnologia Scandinavia*, vol. 31, 2001, s. 109–116 og Thorsen, *Hund!* (2001) kap 9.

men modsat andre brugsdyr har hunden ikke fungeret som fødevarer i Skandinavien i moderne tid. I Danmark har der heller ikke været tradition for brug af hundepels som det har været i Norge, men en dyrekrop repræsenterede i død tilstand en værdi med dens pels, fedt, knogler mv. og det er utænkeligt, at døde hunde ikke har været anvendt i 1800-tallets Danmark.<sup>64</sup> Som den engelske historiker Keith Thomas har påpeget, var der ikke nødvendigvis nogen modsætning i både at holde af sin hund og at bruge dens døde krop til forskellige praktiske formål.<sup>65</sup>

Levende hunde spillede en synlig rolle som brugsdyr. De var vagthunde, krigshunde, hyrdehunde, jagthunde og trækhunde. Selv emotionel brug af hunde som selskabsdyr kan betragtes som nyttig, og hunde blev i løbet af 1800-tallet, ligesom hesten og koen, specialiseret til de forskellige formål ved avl.

Hunden blev også en indirekte forbruger af professionelle eksperters anvisninger og af varer såsom hundekiks, diætfoder, hundehuse, mundkurve, hundesnøre mv. Her ses begyndelsen på den kæledyrsindustri, der i det 20. århundrede skulle vokse sig endnu større. Luksusartikler til overklassens selskabs- og jagthunde har altid eksisteret, men i 1800-tallet begynder udstyr og foder at blive markedsført som varer til den almindelige hundeejer. Annoncer i danske blade averterede for bla. "Schougaards Patent-Hundehus", "Spratts Patent Hundekakes" og "Hunde- og Hønsefoder fra Fabrikken Grand Danois".<sup>66</sup> Til hundeholdets økonomi skal man også medregne de mange håndbøger, stambøger, dressurretskaber, afholdelse af hundestillinger med præmiering og udgifter til bedækning af tæver med racerene og dygtige hanhunde.

Hundens evne som beskytter af ejendele og liv var central, og heri indgik den traditionelle opfattelse af hunde som trofaste. Trofasthed var hundens kendetegn i den grad at navnet Fido/Trofast blev synonym med hund. Dette er en kobling med ældgamle rødder, der særligt betoner hundens villighed til at ofre liv og lemmer for de personer, den elsker og er sat til at beskytte. Fra den middelalderlige legende om hunden

64. Eksempler på brug af hundeuuld, fedt og diverse medikamenter findes i V. J. Brøndegaard, *Dansk Husdyr etnologi* (Viborg 1992) bd. II, s. 68–70.

65. Keith Thomas, *Man and the natural world* (London 1983) s. 102.

66. De to første eksempler stammer fra gentagne annoncer i *Hundens første årgang*, det sidste fra *Illustreret Tidende* nr 14, 1897, s. 240.

Guineforth<sup>67</sup> til Dyrenes Beskyttelses børnebøger findes beretninger om hunde, der lider døden ved at beskytte børn mod vilddyr. Blandt de mest populære vandrefortællinger i 1800-tallets magasiner var historier om hunde, der reddede folk fra drukning, som frelste nødstedte vejfarne i bjerge og skove, og som genkendte og straffede deres ejeres mordere. Til denne genre slutter sig også fortællinger om utallige hunde, der demonstrerer deres troskab ved at finde vej hjem over lange strækninger og som venter på herrens gravsted, til de selv dør af alderdom, sorg eller sult.<sup>68</sup> Disse beretninger er del af en fælleseuropæisk hundeopfattelse og blev i særlig grad udnyttet til moraliserende fortællinger for børn og unge i Danmark såvel som internationalt. Hunden var her en model for den rette menneskelige opførsel, og overgik nærmest mennesket selv.

Digteren H. V. Kaalund (1818–1885), der var en af initiativtagerne til grundlæggelsen af Dyrenes Beskyttelse i 1875, skrev sin meget populære bog *Fabler for børn* i 1844, og opsummerede opfattelsen af hundens troskab og taknemmelighed<sup>69</sup>: "Hunden vil gjerne hos Mennesket bo/ ej noget Dyr er sin Herre saa tro/og er han Betler hvad eller Drot/den mener ham altid det lige godt/den deler med ham baade Rigdom og Nød/ og slikker taknemlig hans Haand for Brød". Hunden kender i denne fremstilling ikke til standsforskelle, og den er loyal overfor det menneske, der fodrer og klapper den.

Hundens ry var også årsag til, at den overskred grænser til menneskelighed, som det ikke var mange andre dyr forundt. Hunden var det dyr der i populærkulturen oftest fik tillagt en næsten menneskelig sjæl, og som i døden, og hvis den kom fra de rette kredse, kunne få en egentlig begravelse på særligt indrettede hundekirkegårde.<sup>70</sup> Hunden var således det dyr, der kom tættest på mennesket i åndelig, fysisk og intim forstand. Hvor evolutionsteorien i samtiden fastslog, at aben var menneskets nær-

67. Guineforth dræber en slange i barnekammeret, men dræbes selv af herren der tror, at hunden har angrebet barnet. Enslidende historie findes i *Androkles-Biblioteket* – blot med to hunde og to slanger, og senest i Disney-filmen *Lady og vagabonden*, hvor det er en rotte der angriber barnet, og hunden der bliver beskyldt derfor. Myten og den kult der opstod om Guineforth er omdrejningspunkt for Erika Ritter, *The dog by the cradle, the serpent beneath* (Toronto 2009).

68. En del genfortælles i Kete (1994), Ritvo (1987) og Thorsen, *Hund!* (2001) og tematiseres i Hilda Kean, "The moment of Greyfriars Bobby", i Kete (red.), *A cultural history of animals in the age of empire* (NY 2007) s. 25–46.

69. Citeret fra <www.adl.dk> (Arkiv for Dansk Litteratur). Om Kaalund se Torben Weinreich, *Historien om børnelitteratur* (Kolding 2006) s. 240–248.

70. Thorsen (2001) kap 10.



meste biologiske slægtning, så er der ingen tvivl om, at hunden var det dyr som stod mennesket nærmest socialt og moralsk.<sup>71</sup> Af denne grund vakte det særlig opsigt, når hunde enten faldt ud af idealrollen og blev farlig, eller når den blev brugt til formål, der var uforenelig med dens ædle ry.

Vivisektion blev omkring 1900 brugt som synonym for videnskabelige forsøg med dyr, med eller uden kirurgiske indgreb. Vivisektion var i 1800-tallets anden halvdel blevet en integreret del af medicinsk forskning og blev især brugt i udforskning af kroppens fysiologi og i udviklingen af vaccine mod sygdomme blandt dyr og mennesker.<sup>72</sup> Denne praksis var ofte smertefuld for dyrene og blev kritiseret af dyreværnsforeninger.

I Danmark tog debatten om vivisektion fart i 1879 hvor Dyrenes Beskyttelse udgav en oversættelse af et tysk skrift med titlen *Videnskabens Torturkamre*, og efterfølgende gik foreningen ind i en skarp polemik mod den medicinske professor P. L. Panum (1820–1885).<sup>73</sup> Panum havde ikke selv et særligt ry som vivisektionist, men som stod som talsmand for videnskaben og dens rationelle tankegang, hvor dyr kunne bruges, hvis målet helligede det.<sup>74</sup> I 1891 blev der vedtaget en *Lov om Vivisektion*, der, på trods af en hvis beskyttelse af bestemte dyregrupper, overlod det til videnskabsmændenes professionelle skøn at vurdere forsøgenes relevans og den tilladelige skade på dyrene.

Selvom vivisektion blev kritiseret for alle dyrs vedkommende, havde hunde en central rolle i antivivisektionisternes argumenter. På første side af *Videnskabens Torturkamre* var en reproduktion af den engelske dyremaler Edwin Landseers (1802–1873) billede af en hund, der har reddet et barn fra drukning. Inde i bogen findes som kontrast hertil billeder af hunde, der er spiddet med jernnåle, fastspændt i apparater og med kroppe åbnet så de indre organer er synlige for vivisektionisternes granskende blikke.<sup>75</sup>

Gennem billederne stillede det retoriske spørgsmål: Er dette takken, for alt det hunden har gjort for mennesket? Også i andre visuelle frem-

71. Gjerløff, "Fra aber i anekdoter til katte i kasser" (2009) s. 50f

72. Guerrini (2003).

73. Debatten er analyseret i Rikke Vindbjerg, *Afhensyn til dyr og mennesker – holdninger til lægevidenskabens brug af vivisektion 1879–1930*. Upubliceret kandidatspeciale, Københavns universitet (2005). Jeg takker Rikke Vindbjerg for at give mig adgang til dette arbejde.

74. Foreningen til Dyrenes Beskyttelse, *Hr Prof. Dr. Panums Forhold til Dyrebeskyttelsessagen* (København 1879).

75. Ernst von Weber, *Videnskaben Torturkamre* (København 1879).

stillinger kom den lidende hund til at stå som symbol for videnskabens kolde intellekt overfor menneskelige følelser, og hunden fremstilles som et offer for ufølsomheden – men også som et overmenneskeligt væsen der selv ofrer sig for mennesket.<sup>76</sup> I kritikken af vivisektionens brug af menneskets bedste ven, findes en generel modernitetskritik, og det passer glimrende med hundens ideale karaktertræk, at det er overgreb på hunde, der varsler traditionelle dyders og værdiers nederlag overfor modernitetens kolde rationalitet, som vivisektionen kom til at repræsentere.

Hvor anti-vivisektionsdebatten idoliserede og idylliserede hundens adfærd, var der dog også grænser for, hvor tæt hunde skulle komme på mennesker – eller i hvert fald for hvilke hunde, der skulle komme tæt på. Hunden besad egenskaber som vildskab, styrke og skarpe tænder, som mennesket udnyttede i mange erhverv, men som skulle være underlagt menneskelig kontrol for ikke at blive fordømt.

Hunde var ikke kun til glæde, som zoologen Harald Krabbe (1831–1917) beskrev det i 1865: ”med fuld Anerkjendelse af den Trofasthed og Hengivenhed mod Mennesket, som gør den til en kjær Ven for Mange, lader det sig ikke nægte, at Hundeholdet ogsaa medfører sine Ulemper, ja endog Farer for Menneskets Liv og Sundhed, hvilket gør det til en Pligt at holde vaagent Øje med Hundene og sørge for, at deres Antal holdes indenfor nogenlunde snævre Grændser”. Blandt de ulemper, Krabbe beskrev, var dårlig lugt, støj, uorden, overførsel af snyltere, farlige sygdomme og bid.<sup>77</sup> I en debat om faren for hundebid i København i slutningen af 1880'erne påpegede hundevenner, at de folk, der blev bidt, i flere tilfælde selv var ude om det, og alvoren af overfaldene nedtones med ordene: *Er vore Hunde virkelig saa slemme?*<sup>78</sup>

Samtidig var der en latent fare for, at et bid skulle medføre mere end smerte. Frygten for hundegalskab (rabies/hydrofobi) var langt større end risikoen for at få sygdommen, og det gjorde løsgående, uopdragne og

76. I malerier af henholdsvis Gabriel von Max (1840–1915) maleri *Der Vivisektor* (1883) og i Emile-Edouard Mouchys (1802–1870) maleri af et fysiologisk eksperiment fra 1832. Se Louise Lippincott & Andreas Blühm, *Fierce friends: artists and animals 1750–1900* (London 2005) s. 92–93.

77. Harald Krabbe, ”Om Hundeholdet i Danmark”, *Tidsskrift for Veterinairer*, 13. bd, 1865, s. 191–204, s. 191.

78. Anon, *Løsgaaende Hunde og deres Forhold til den personlige Sikkerhed i Kjøbenhavn. Statistiske Bidrag af Kjøbenhavnske Læger* (København 1888) og Dan. Cold, *Er vore Hunde virkelig saa slemme?* (København 1888).

herreløse hunde til fredløse. Vilde og potentielt sygdomsbærende hunde fandt ingen fortalere – heller ikke i Dyrenes Beskyttelse. Her begrænsede man sig til at kritisere, når hundelove ramte mennesker, der var ansvarlige og godhjertede hundeejere. Det var ejerne, ikke de løsgående hunde, som foreningen ønskede at beskytte.

Harriet Ritvo har påpeget, at man ved regulering af hunde i England, i ligeså høj grad søgte at regulere menneskelig adfærd.<sup>79</sup> Når herreløse, brunstige, aggressive og ucharmerende hunde blev betragtet som en trussel mod den offentlige orden og borgernes sikkerhed, var det i ligeså høj grad deres ejere der virkede truende. Dyrenes Beskyttelses reaktioner på hundelovene antyder at det samme gjaldt i Danmark. De skældsord, man bruger om hunde, betegner også de mest foragtede mennesker i perioden: tæven, bastarden, vagabonden. Hunde (og mennesker), der ikke udfyldte en positiv rolle i samfundet, var uønskede. Hunden skulle ligesom mennesket helst leve op til de borgerlige dyder. Her var den rette biologiske og sociale arv vigtig. Et gadekryds kunne under de rette omstændigheder blive en god og pligtopfyldende hund, men en racehund kunne også ledes i fordærv.

Hvor hundeavl og især de sociale og nationalt identitetsskabende elementer i hundeavl er yderst velundersøgt i England, er hundeavlens historie i Danmark ret dårligt belyst. Håndbøger, annoncer og magasiner som kennelklubbens *Hunden* vidner om at efterspørgslen og kendskabet til forskellige racer fandtes indenfor bestemte erhverv og klasser. I 1889 averterede en tysk opdrætter følgende hundetyper i magasinet *Illustreret Tidende*: "Renomer-, Luxux-, Salon-, Jagt og Sportshunde. Største Samling af Jagt- og Hønsehunde, Støver, Hønse- og Harrier-, Blod-, Brakier-, Grævlinge- og Odderhunde. Kæmpebernardinere. Tyske Kæmpebulldogger. Newfoundlandiske Bulldogger, Bulbidere, Terriers og diverse Salonhunde."<sup>80</sup> Denne og lignende annoncer vidner om en specialisering af hunde til jagtformer, hvoraf de fleste er ukendte for os i dag, og hvor nogle har rod i endnu ældre tiders brug af hunde til kampe med tyre og andre dyr.

Omkring 1900 rummede Københavns Zoologiske Have et hundepdræt, hvor man avlede hunde. Det gjaldt især såkaldte danske racer,

79. Ritvo (1987) kap. 4.

80. *Illustreret Tidende* nr 1, 1889, s. 12.

som Grand Danois og dansk gårdhund.<sup>81</sup> Da tidsskriftet *Hunden's* første nummer udkom i 1891, var det netop for at opfordre til udbredelse, avl og dannelse af foreninger, der skulle arbejde særligt for racer som Grand Danois – og det kritiseres, at racen var blevet overtaget af tyske opdrættere og kendt som Deutsche Dogge.<sup>82</sup> Som det var tilfældet med den danske røde malke race, skinner national rivalisering let igennem.

En nærmere læsning af diskurser om hunderacer og avl har potentiale til at belyse opfattelser af menneskers genetiske og sociale arv i denne periode, hvor teorier om udvikling, arvelighed og faren for degeneration, og eugeniske løsninger blev udbredt. I både kvæg- og hundeavlsdebatte skimtes således accepten af tanken om nedarvning af erhvervede egenskaber, som moderne arvelighedslære afviser (Lamarckisme). I bogen *Krigshunden* udtales at: "det er en Kjendsgerning, at Forældrenes Egenskaber, hvad enten de er dem medfødte eller fremkaldte ved Dressur, ville gaa i Arv til Afkommet".<sup>83</sup> En anden opfattelse – som hyppigt ses i den tidligere kvægavl – var, at kun hannens egenskaber blev nedarvet, og at hunnen blot var en slags rugemaskine, der ikke selv bidrog med positive eller negative egenskaber.

Diskussion af indavl blandt hunde rummer udtalelser om dens farer og om moralske anskuelser. En læser af *Hunden*, berettede i 1891, hvordan han fandt "Parring af Moder med Søn absolut forkastelig", men tillod "Parring af Fader med Datter i Gang hvert 8–10 Led".<sup>84</sup> Ligesom veterinærvidenskaben er en god kilde til sygdomsforståelser, er dyreavlen et potentielt frugtbart sted at studere populære opfattelser af arvelighedslære og kønsopfattelser. Med hundens mange roller i erhverv, økonomi, kultur, og ikke mindst dens mange sociale funktioner og overførte betydninger som spejl for menneskets gode og dårlige sider, er den et oplagt sted at søge nærmere indsigt i fortidens menneskesyn og sociale forhold.

81. Omtales blandt andet i *Vejleder for Besøgende i Den Zoologiske Have ved København* (København 1899).

82. Anon. "Udbredelsen af Racehunde", *Hunden – Maanedsskrift for Hundevenner og Jægere*, 1. nr., 1. årg. 1891, s. 1–2

83. M. Christensen, *Krigshunden, dens Anvendelse, Dressur og Behandling i og udenfor Tjeneste*, (Aalborg 1893) s 74.

84. Anon, "Indavl", *Hunden* nr. 4, 1891, s. 31.

*Kategoriernes overlap – afsluttende betragtninger*

Med grundlag i ovenstående kalejdoskopiske beretninger om tre grupper af dyr i det danske samfund i 1800-tallets slutning, må man give Löfgren ret i iagttagelsen at "the social and cultural complexity of western handling of animals is difficult to squeeze into one, neat symbolic system"<sup>85</sup> – modsat modellerne i en række klassiske strukturalistiske antropologiske studier i ikke-vestlige kulturers dyreopfattelser.<sup>86</sup> En fællesnævner for disse antropologiske analyser og for en historisk analyse som denne, er dog, at der kun er en yderst svag sammenhæng mellem dyrets biologiske kategoriseringer og dens kulturelle og sociale funktioner. Dyrs plads i det kulturelle hierarki kan ikke rangordnes entydigt ud fra det biologiske hierarki med insekter og fisk nederst, dernæst krybdyr, fugle, og pattedyrene med gnavere nederst og hunde og aber øverst. Som eksemplerne viser, er italesættelsen af et dyrs roller og kulturelle betydning ikke direkte overlappende med dets biologiske klassifikation. Det er tydeligt at der findes en række kategorier som dyr kan tilhøre, og som er baseret på de funktioner dyrene har i samfundet og deres relationer til mennesket. "Hund" er f.eks. delvist en zoologisk defineret kategori, men den enkelte hund kan placeres i underkategorier på baggrund af dens rolle som jagthund, skødehund eller herreløs hund. Når der som for hundes vedkommende sker målrettet avl af dyret som tilpasning til bestemte funktioner, bliver de biologiske race-kategorier og kulturelle funktionelle kategorier flydende og overlappende. En Schæferhund, der oprindeligt er avlet til at holde styr på får, har i kraft af denne avl også fået egenskaber, der er gode til at opspore og fange forbrydere eller at være omsorgsfuld mod børnefamiliens mindste medlemmer. Her ses også forskellen mellem biologiske arts-klassifikationer og kulturelt og historisk betingede kategorier: hunden og ulven er biologisk set samme art *Canis lupus*. Biologisk set er de nærtbeslægtede underarter, men kulturelt set kunne forskellen mellem opfattelser af den vilde farlige ulv og den trofaste beskyttende hund ikke være større, hvis der var tale om to helt forskellige dyrearter.

For det andet kan det konkluderes, at de kulturelle kategorier ikke nødvendigvis er rationelle eller gensidigt ekskluderende. Michel Fou-

85. Löfgren, s. 185.

86. Af bl.a. Ralph Bulmer, Mary Douglas og Clifford Geertz – se Gjerløff & Møllerhøj (2009) og Pearson & Weismantel (2010).

cault har udbredt kendskabet til en ofte citeret fiktiv klassifikation af dyr af forfatteren Jorges Luis Borges. Pointen er for Foucault at klassifikationens grupper er overlappende og flydende.<sup>87</sup> I Borges system består paradokset i, at dyr "der lige har ødelagt vandkanden" også med lige så god ret kan høre til kategorien "der på lang afstand ligner fluer" – og i hvert fald alle tilhører kategorien af dyr "der er inkluderet i denne klassifikation". Löfgren sammenligner i "Our Friends in Nature" Borges kategorier med ældre svenske klassifikationer der også væver biologiske og kulturelle grupper sammen på kryds og tværs, og de kulturelle og sociale kategorier af dyr i den moderne vestlige verden er mindst lige så åbne.

Hvis man skulle forsøge at opstille kategorier på grundlag af ovenstående eksempler, for de roller, dyr kunne udfylde i Danmark omkring 1900, kunne man foreslå følgende kulturelle kategorier: 1) dyr man spiser, 2) dyr man holder af, 3) dyr man dræber, fordi de er skadedyr, 4) dyr man beskytter af humanitære årsager, 5) dyr man bruger som arbejdskraft og producent af råvarer 6) dyr som symboler og inspiration til kunst etc. Der kunne nævnes mange andre kategorier. Pointen er, at alle dyr hører til i flere kategorier på en og samme tid! Flagermusen frygtes med udgangspunkt i folketro, men prises for sin insektbekæmpelse, Zoos elefant er børnenes ven og beskrives for sit idylliske familieliv, men bliver ved sin død til et zoologisk undersøgelsesobjekt, kongeørnen er både et frihedssymbol og søges udryddet på grund af sin naturlige jagtadfærd.

Det er påfaldende, at det er yderst svært, at sammenkæde de forskellige roller, dyret spiller. De synes at eksistere uafhængigt, og smitter sjældent af på hinanden. Hunden, der slagtes og hunden, der forkæles, kunne nærmest være to forskellige arter, og den danske malke races romantiske og nationale status, har ikke meget at gøre med dens genetiske ophav og med kvægets daglige vilkår. Dyrehistoriens største udfordring må være både at kunne arbejde med dyrs roller som kulturelle konstruktioner og samtidig med dyrene som levende og kødelige tilstedeværelser i historien og deres fysiske interaktion med mennesker.

Den tredje pointe, jeg vil fremhæve, og som kan tjene til inspiration til fremtidig forskning i dyrehistorie, er, at når man en gang har erkendt, at dyrs roller – om de er som offer, føde, ven eller fjende – er konstruerede og kontekstbestemte, skal man være varsom med generaliseringer om

87. Michel Foucault, *The order of things* (London 1989, opr. 1970) forordet – omtales også af Löfgren (1985).

dyrs position. Ikke nok med at dyr ændrer funktion og status over tid, men der findes også markante nationale og standsbetingede forskelle. Når det gælder kvæg, er den danske situation f.eks. helt anderledes end den engelske. Hvor det i Danmark er koen og dens mælk der står i centrum, så er det i England oxen og dens kød, der bruges i national selvforståelse og søges fremelsket i avlsarbejdet. De nationale og regionale forskelle bør altid tages i betragtning.

Tilsvarende gælder en følsomhed overfor klasser og kulturer indenfor den enkelte nations grænser. Dyrehistorien har – som det også præger denne artikel – i høj grad taget udgangspunkt i borgerkulturens ideologi fra oplysningstiden og frem. Samtidig har vægten ofte ligget på sfærer som videnskab, kunst og dyreværn. En øget inddragelse af traditionel folkekultur i studiet af dyrs roller og funktioner vil yderligere kunne nuancere dyrenes positioner, men vil næppe mindske kategoriernes mangfoldighed.

Med bevidstheden om det kontekstbestemte og situerede i dyrenes funktioner kan dyrehistorie ikke bare give nye vinkler på menneskets historie, men også være rettesnor for historieskrivning indenfor andre felter. Undersøgellesobjektet – om det er en dyreart, et erhverv, et politisk parti, en teknisk udvikling eller en mentalitetshistorisk strømning, er naturligvis ofte historisk interessant i sig selv, men en detailundersøgelse skal ikke i sig selv være målet, men snarere midlet til et kontinuerligt bredere og mere nuanceret blik på historiens gang, og på hvordan den kan udforskes og formidles.

## Friend, foe, or foodstuff? The roles of animals in Denmark in the late 19th century

The history of animals is not so much about animals, but is rather a history of humans. In recent decades several studies of the history of animals have revealed close connections between the classification, discourse and uses of animals and social and cultural history. To gain further insight into human history through the study of human-animal relations, a close consideration of categorizations of animals is needed. Based on a larger research project on animal rights and roles in Denmark 1850–1920, the article offers an introduction to the field of the history of animals and presents the many different roles played by cows, birds and dogs in late 19<sup>th</sup>-century Denmark. The analysis considers not only the symbolic representations of animals but also their material and bodily presence in specific historic contexts. One of the main conclusions is that no immediate link exists between the scientific classification of animals and their cultural and social identity and utility, and that one and the same group of animals can play very diverse and apparently conflicting roles at the same time. As such the history of animals contributes to further analysis of hierarchies and categories of humans, institutions, traditions and trades in cultural and social history.

*Keywords:* History of animals, 19<sup>th</sup> century Denmark, cultural history, classifications, categories